

UDK: 17.022.1:008-053.81(575.1)

Elboy ARZIQULOV,
O'zbekiston Milliy universiteti stajor o'qituvchisi

E-mail: earziqulov94@gmail.com

TPTI Ijtimoiy fanlar, pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti M.M.Axmedovna taqrizi asosida

O'ZBEK XALQ EPOSLARINING YOSHLAR MA'NAVYI TARBIYASINI YUKSALTISHIDAGI AHAMIYATI

Аннотация

Ushbu maqolamizda o'zbek xalq eposlarining yoshlar ma'naviy tarbiyasini yuksaltishidagi ahamiyati hamda milliy va umumbashariy qadriyatlarining namoyon bo'lish xususiyatlari keltirib o'tilgan bo'lib unda, vatanparvarlik, insonlar o'rtasida mehr oqibat, bag'rikeng, mehnatkash xalqning o'tmishidan to bugunigacha asrab -avaylab ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib saqlanib kelinayotgan o'zbek xalq eposlarining yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati haqidagi ilmiy-nazariy fikrlar ilgari suriladi. Shuningdek, o'zbek xalq eposlaridagi ma'naviy tarbiyaviyaviy xususiyatlari ochib berilgan bo'lib, unda asosan: xalq og'zaki ijod namunalari; dostonlar; maqol va ibratli so'zlar hamda pand nasihatlarining yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishdagi o'rniga alohida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: epos, qadriyat, ma'naviyat, vatanparvarlik, vafodorlik, rostgo'ylik, halollik, yaxshilik, hurfikrlilik, birodarlik, qardoshlik, o'zaro sog'lom munosabat, samimiylik, o'tkinchi dunyoda bir-biriga ozor bermaslik, bahamjihatlik, bosiqlik, fahm-farosatni ustuvorligi, sabr-matonat, vatanga sadoqat.

ЗНАЧЕНИЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДНОГО ЭПОСА В УЛУЧШЕНИИ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье отмечено значение узбекских народных эпосов в повышении духовного воспитания молодежи и особенности проявления в них национальных и общечеловеческих ценностей, патриотизма, доброты между людьми, семени толерантного, трудолюбивого народа. Представлены научно-теоретические мнения о значении узбекских народных эпосов в воспитании молодого поколения, сохранившиеся от прошлого до наших дней. Также раскрываются духовно-просветительские особенности узбекского народного эпоса, главным образом: примеры народного устного творчества; былины; Подчеркивается роль пословиц и поговорок и советов в повышении духовности молодежи.

Ключевые слова: эпопея, ценность, духовность, патриотизм, верность, правдивость, честность, добро, суеверие, братство, братство, здоровые отношения, искренность, не причинять друг другу вреда в преходящем мире, сотрудничество, скромность, приоритет понимания, терпение, верность страна.

THE SIGNIFICANCE OF UZBEK FOLK EPICS IN IMPROVING THE SPIRITUAL EDUCATION OF YOUTH

Annotation

In this article, the importance of uzbek folk epics in improving the spiritual education of young people and the characteristics of the manifestation of national and universal values are mentioned in them, patriotism, kindness between people, the seed of a tolerant, hardworking people. Scientific and theoretical opinions about the significance of uzbek folk epics in the education of the young generation, which have been preserved from the past to the present day, are presented. Also, the spiritual and educational features of uzbek folk epics are revealed, mainly: examples of folk oral creativity; epics; the role of proverbs and proverbs and advices in raising the spirituality of young people is emphasized.

Keywords: epic, value, spirituality, patriotism, loyalty, truthfulness, honesty, goodness, superstition, brotherhood, brotherhood, healthy relationship, sincerity, not to hurt each other in the passing world, cooperation, modesty, the priority of understanding, patience, loyalty to the country.

Kirish. Qadim zamonlardanoq xalqimiz nafaqat o'zining juda boy madaniy-ma'rifiy merosi bilan balki, inson ma'naviy tafakkur olamini yuksaltiradigan adabiy-badiiy merosi bilan ham jahon madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shib kelgan. Bu borada fikr yuritganda ko'z o'ngimizdan o'zbek xalq eposlarida o'z ifodasini topgan umumbashariy qadriyatlar bir-bir o'tadi. Ularda millatlararo totuvlik, hamjihatlik, ona zaminni obod qilish, tabiat tabiiyligini asrab-avaylash, aql-tafakkur bilan ish tutish, ilmimon birligiga tayanish, vatanparvarlik, insonparvarlik, el koriga yarash, odamlarga, insonga, insoniyatga yaxshilik qilish yo'lida bedor bo'lish, vafodorlik, halollik kabilar shular sirasidandir.

Xalq og'zaki ijodiyotida xususan dostonlarda ko'proq umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlarga e'tibor berilgan. Spetamen, Alpomish, To'maris va Shiroq to'g'risidagi

dostonlarda vatanparvarlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoiylik ruhi badiiy tasvirlangan. "Bu dostonlarni qadimgi yunonlarning "Iliada" va "Odisseya" dostonlari bilan qiyoslash mumkin"[1].

Umuman olganda qadriyatshunoslik tarixining eng teran jihatlarini faqat G'arbdan emas, balki Sharqdan qidirish ham foydadan holi bo'lmasa kerak[2]. Qadimgi odamlar borliq to'g'risida o'ylaganlarida, afsona, hikoyat yoki dostonlar so'ylaganlarida olamning qadri, uning cheksizligi, koinot va odamzod aloqalari, inson umrining ma'nosi, mazmuni, maqsadi hamda botirlik, oqillik, hokisorlik, yaxshilik, vafodorlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlarga izoh berganlar, hatto ularning ba'zilarini ilohiylashtirganlar[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugun biz qadriyat deb ishlatayotgan noyob tushuncha va amaliyot ajdodlarimiz hayotining ma'no-mazmunini tashkil qilganligini ming yillik

tarixga ega "Alpomish" dostonigina emas, balki, ajdodlarimizning qadimgi kitobi "Avesto" tizimidagi Kayumaris, Mitra, Anaxita kabi afsonalar, ezgulik timsoli bo'lgan Axuramazda, Rustam, Siyovish, Shiroq, To'maris kabilari ham yaqqol tasdiqlaydi. Ularda barkamollik, yaxshilik, hurfiylik, insonparvarlik kabi xislatlar o'z mujassamini topgan.

Pedagogika fanlari doktori, professor Qozoqboy Yo'ldosh keltirganidek: Alpomish – oriyat qo'riqchisi yigitlik ramzi, mardlik o'lchovi, qahramonlik o'rnagidir[4]. Mana necha zamonlardirki "Alpomish" eposining bosh qahramoni nafaqat o'zbeklar uchun balki bashariyat uchun ham yigitlik ramzi, mardlik o'lchovi, qahramonlik namunasidir.

Alpomish-u, Farhodlar, Shiroq-u To'marislar, Alp Erto'nga-yu Go'ro'g'lilar o'z o'zicha ma'naviy kamolotga erishgan emaslar. Balki, xalqimizning buyuk milliy va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar olami ular voyaga etkazdi. Zero, bizning milliy qadriyatlarimiz umumbashariylik bilan azal-azaldan tutashib ketgan. Buning yorqin, o'lmas misollari dostonlarimiz sahifalarida hamisha barhayotdir.

O'zbek xalqning har bir eposi xususan "Alpomish" dostonida milliy va umumbashariy ma'naviy qadriyatlar o'z mujassamini topganligi bois, ular o'zlariga bog'liq barhayotlikni manguga qadar kasb etganlar. 1998 yil 13 yanvar-O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi "Alpomish" dostoni yaratilganligining 1000 yilligini nishonlash to'g'risida" qaror qabul qilingani, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori (1998 yil 13 yanvar) hamda YUNESKO ning 1999 yildagi tadbirlar bilan O'zbekistonda 1999 yil 6 noyabrda "Alpomish" dostonining 1000 yilligi keng nishonlanganligi va shu munosabat bilan Termiz shahrida xalqaro ilmiy konfrensiya o'tkazilganligi hamda "Alpomish" ning atoqli xalq baxshilari kuylagan variantlari qayta nashr etilishi, doston haqida hujjatli va badiiy film, uning motivlari asosida teatr spektakllari yaratilganligi milliy ma'naviy qadriyatlarimizning umumbashariy xususiyatlariga berilayotgan yuksak bahodir desak, har jihatdan to'g'ri bo'ladi. Hamonki, bu shoh dostonning ko'plab variantlari yaratilmoqda jumladan Surxondaryoda 2019 yilning 5 - 10 aprel kunlari ilk xalqaro baxshichilik san'ati festivali oldinda "Alpomish" dostoni kitobining taqdimoti bo'lib o'tganligi ham fikrimizni tasdiqlaydi. O'zbekiston xalq baxshisi Abdunazar Poyonov talqinida havola etilgan ushbu doston Surxondaryo viloyati hokimligi, Respublika ma'naviyat-ma'rifat markazi viloyat bo'limi tomonidan nashrga tayyorlanib, "Akademnashr" nashriyotida 1000 nusxada chop etilgan[5] ma'naviy-ma'rifiy hayotimizda katta voqelik bo'lib, o'zbek milliy ma'naviy qadriyatlarini umumbashariy mohiyat kasb etib avloddan – avlodga, ellardan-ellarga, asrlardan-asrlarga o'tishini ko'rsatadi.

O'sib - unib kelayotgan har bir yoshni milliy va umumbashariy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash xalqimizning azaliy odatlaridan bo'lib, birgina "Alpomish" dostoni misolida fikrimizga cheksiz dalillar topishimiz mumkin.

Donishmand xalqimiz qadim zamonlardan o'z ideallaridagi Alpomish darajasiga yetishning juda mukammal yo'llarini ishlab chiqqanlar va buni "Alp Erto'nga", "Alpomish" kabi dostonlari timsolida aks ettirganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Ajdodlarimiz ma'naviy tafakkurining sara namunalari xalq dostonlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi namoyon bo'ladi. Ular o'z davri ma'naviy takomil jarayonlari rivojiga qanday hissa qo'shgan bo'lsa, bugungi kamolot zamonlarida ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganligi bilan ham xarakterlidir. Umuman olganda umumsayyora ahamiyatiga molik qadriyatlar azal-azaldan o'zbek xalq eposlarida o'z mujassamini topgan. Ularning ma'no – mohiyati tizimlarida sog'lom turmush tarzi, insoniyatni o'rab turgan borliqqa,

atrof-muhit va tabitga oqilona munosabat, beozorlik, halim hazimlik, yovo'zlikka, ma'naviy tanazzulga qarshi kurash, ezgulikni ulug'lash, uning tantanasiga ishonch, ona zaminga sadoqat, kishilarning irqi, millati, e'tiqodi, toifasi va boshqa tabiiy-tarixiy hamda ijtimoiy belgilaridan qat'iy nazar unga oliy qadriyat sifatida qarash, koinot gultojisiga munosib bo'lish, o'zidan faqat ezgu ish, ezgu amallar qoldirish kabilari shular sirasidandir.

O'zbek xalq eposlarida birodarlik, qardoshlik, o'zaro sog'lom munosabat, samimiylik, o'tkinchi dunyoda bir-biriga ozor bermaslik, bahamjihatlik, bosiqlik, fahm-farosatni ustuvorligi, adolat tantanasi kabilari umuminsoniy mohiyat kasb etishi bilan birga, jamiyatning mavjud bir tarixiy davrdagi ma'naviy holati, kelajak ideallari, o'y-xayollari, ijtimoiy tuzilishi, muayyan turmush tarzi, tutumlari, oila, urug', qabila, elat, millat, xalq, davlat va boshqalarning ijtimoiy holati, axloq, huquq, din, madaniyat, nafosat, san'at, ilm-fan sohalarida xususida ham kerakli axborotlarni taqdim qiladi.

Tahlil va natijalar. Uzoq o'tmishdan kelayotgan eposlarimiz tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekda hech qachon ovro'pocha ma'nodagi qul bo'lmagan. Bizning millatimiz bunday ijtimoiy tabaqani bilmaydi. Qadimda bizda "asir", "novcha", "xizmatchi", "yugurdak" bo'lgan, lekin ularga qul deb qaralmagan. O'zbek yaqinlarini begonasiratib, o'z mavqeini pesh qilavermaydi. Shu sabab qulini ham "qulim" demagan. Uni o'ziga teng ko'rgan yoxud teng ko'rganday tutgan. Shu sababli Qultoy "o'zidan ketibroq" ish tutadi. Yusufbek hojining Hasanalisi, Mirzakarimboyning Yormati, Solihboyning Xolmati kabilarni Qultoyning o'ziga xos genetik urpoqlari deyish mumkin[6].

O'zbek xalq eposlaridagi qahramonlarda o'z manfaatlarini o'ylab yashash emas, balki jamiyat, xalq, el-yurt, vatan, bashariyat taqdirini o'ylab yashash, kelajak oldidagi o'z mas'uliyatini sitqildildan his qilish, oqlash, birovlar xaqqiga xiyonat qilmaslik, olchog'lik, kalandumog'lik, manmanlik kabi illatlardan xoli bo'lish, pok bo'lish, aql-farosat, bosiqlik bilan ish tutish, shukuronalik, tejamkorlik, ilm-ma'rifatga intilish, borini baham ko'rish, o'tgunchi dunyoda yaxshi nom va yaxshi amallarni qoldirish kabilari yaqqol namoyon bo'ladi, bularning bari umumbashariy qadriyatlariga monandlik vujudga keltiradi.

O'zbek xalq eposlarida nafaqat erkaklar qahramonlik, botirlik, mardu maydonlik timsoli sifatida ko'rsatiladi, balki ayollar ham ezgulik, botirlik namunasi sifatida ulug'lanadi. Eposlarimizda - ayollar sadoqat ramzi, mehr va vafo gulshani, noziklik hilqati sifatida tasvirlanadi. Ularga xos sharqona – o'zbekona ibo-hayo, mo'minlik, jafokashlik, solihlik kabi nozik fazilatlar tarannum etiladi.

"To'maris" eposidan tortib "Yusuf va Zulayho"ga undan "Alpomish" dostonigacha xalq eposlarining tadrijiy takomili tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek ayollari or-nomus bobida hamma davrlarda ham mustahkam turganlar. Chunki momolarimiz o'zlarining butun umrini erkaklar orini saqlashga bag'ishlaganlar, deyish mumkin. Ular bir umr, hayot lazzatlari, ko'ngil istaklaridan voz kechib, nafslarini yengib yashaganlar. Qiz bola ota uyida otasi, aka-ukalarini uyaltirmaslik, oila qurgach esa, eri-yu o'g'illari ori uchun yashagan.

"Alpomish" eposida Alpomish oriyatli yigit sifatida, hatto do'sti oldida ham burchli bo'lib qolishni istamaydi. Qorajon zindondan tortib olayotgan paytda Alpomishning xayolidan kechgan o'ylar tasviri uning nechog'lik buyuk shaxsiyat egasi ekanini ko'rsatadi: Bu o'z sha'nini tirikligidan yuqoriroq qo'yadigan o'zbekning tutumidir.

Millatimizning shunday sifatlariga egaligi ham yoshlarda faxrlanish tuyg'ularini uyg'otadi. Alpomish faqat bilagida kuch ko'p bo'lgani uchun emas, ruhi baquvvat bo'lgani, ezgu va yuksak tuyg'ulariga egaligi barcha sinovlarda

sabab g'olib bo'ladi. Uning ma'naviy tayanchi, yo'qotadigan jonidan-da aziz narsasi – ori bor edi. Oriyat uchun esa kurashish talab etiladi. Or-nomus ezgulikning ajralmas bir ko'rinishi sifatida umuminsoniy qadriyatdir.

O'zbek xalq eposlarida umumbashariy qadriyatlarga zid holatlar olchoqlik, sotqinlik, gina-kudrat, manmanlik, kalandumog'lik, vatanpurishlik, nomussizlik, noumidlik, loqaydlik, beparvolik, xudbinlik kabi illatlar qat'iy qoralanadi. Har kimki jaf o'z qilsa jazo topish muqarrarligi qayd etiladi.

“To'maris”, “Shiroq”, “Alp Er to'nga”, “Alpomish” va Alpomish dostoni tizimidagi Qorajon, Qaldirg'och, Oybachin timsollari dunyoda o'zbek degan millat bor ekan, bu qahramonlarga havas qilish, ulardagi eng ezgu jihatlarni o'zlashtirishga intilish uzluksiz davom etaveradi[7].

Agarki xalqimizning qadimiy va shonli tarixi tunganmas bir doston bo'lsa, “Alpomish” ana shu dostonning shoh baytidir[8]. Bu mumtoz asarni ming yillar ilgari yashagan ajdodlarimizning umumbashariy qadriyatlarga qo'shgan buyuk bir tuhfasini desak, to'g'ri bo'ladi. Chunki bu dostonning ma'no – mohiyati ko'lamida bag'rikenglik, do'stlik, hamjihatlik, matonat, olijanoblik, vafo va sadoqat, himmat, adolat boshqalarga hurmat kabi ezgu fazilatlar o'z ifodasini topgan. Bu doston bir tomondan yoshlarga vatanparvarlik, insonparvarlik fazilatlaridan saboq bersa, ikkinchi bir tomondan odil va haqqo'y bo'lishga, o'z yurtimizni, oilamiz qo'rg'onini qo'riqlashga, do'stu yorimizni, or-nomusimizni, ota-bobolarimizning muqaddas mozorlarini har qanday tajovuzdan himoya qilishga o'rgatishi[9] bilan ham buyuk insoniylik qadriyatlarini o'zida ifodalaydi.

Xalqimiz eposlari - ko'p ming yillik ma'naviy qadriyatlarimiz oynasidir. Unga boqar ekanmiz nafaqat milliy, mintaqaviy, balki umumbashariy qadriyatlarini ham namoyon bo'lishini ko'ramiz. Masalan; do'stlik, baynalminallik,

birodarlik, hamjihatlik, totuvlik, mehr-oqibat, insonparvarlik, vatanparvarlik, samimiylik, sadoqat, adolat, hushmuomalalik, shijoat, qanoat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, yaratuvchilik, bunyodkorlik, erkinlik, hurlik, tenglik, hojatbarorlik va boshqalar shular jumlasidandir.

Xulosa va takliflar. Xalqimiz eposlarida Vatanni sevish, e'zozlash masalalariga qadriyat sifatida ko'p va xo'p murojaat etilgan. *Avvalo, ma'naviy kamolot tizimida ta'lim-tarbiya uzviyligi naqadar buyuk kuch ekanligini idrok etish lozim. Agar e'tibor bersak,* Alpomish dostoniga tap-tayyor ideal qahramon sifatida kirib kelmaydi, balki jiddiy o'sish-o'zgarish jarayonini kechiradi va nihoyat, aql bovar qilmas qahramonliklar ko'rsata oladigan, har jihatdan etuk yigit tarzida namoyon bo'lishigacha qanchadan-qancha tarbiya saboqlarini oladi. Zero, donishmand xalqimiz: Nima eksang-shuni o'rasan” deganlaridek, yosh avlod qalbiga o'zbek xalq eposlaridagi sog'lom, umumbashariy qadriyatlarini singdirish, ularni ona vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash bugungi zamonning eng dolzarb masalalaridandir.

Yoshlarda ma'naviy tarbiyani yuksaltirish borasida takliflar:

1. Ta'lim jarayonlarida o'zbek xalq eposlaridagi boy ma'naviy qadriyatlar bilan hamohang dars masg'ulotlarini tashkil etish.
2. Globallashuv jarayonlarini inobatga olib, yoshlarni zamonaviy ilm - fan sohalaridagi bilimlar bilan birgalikda umuminsoniy qadriyatlar ruhida ham tarbiyalashga e'tibor qaratish;
3. “Vatan kelajagi yoshlar ma'naviy kamolotida” nomli ilmiy, adabiy qo'lyozma asarlarni yaratib, uni yoshlar o'rtasida keng targ'ib etilishida hamda har bitta ta'lim muassasasi faoliyatiga kirib borishini nazorat qilish lozimdir;

ADABIYOTLAR

1. M. Xayrullayev. O'zbekistonda ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixidan. – Toshkent: O'zbekiston, 1995. – B.6.
2. Q. Nazarov. Qadriyatlar falsafasi. –Toshkent: Faylasuflar milliy jamiyati, 2004. –B. 6.
3. Shu joyda.
4. Qozoqboy Yo'ldosh. Alpomish – oriyat qo'riqchisi yigitlik ramzi, mardlik o'lchovi, qahramonlik o'rnagi. <http://mv-vatanparvar.uz/>.
5. Surxondaryoda “Alpomish” dostoni kitobining taqdimoti bo'lib o'tdi. <https://daryo.uz/k/2019/03/31/>.
6. Qozoqboy Yo'ldosh. Alpomish – oriyat qo'riqchisi yigitlik ramzi, mardlik o'lchovi, qahramonlik o'rnagi. <http://mv-vatanparvar.uz/>.
7. Shu joyda.
8. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. –B.33.
9. Shu manbaa – B.32-33